

מותה של דבורה מינקת רבקה

אליעזר דניאל יסלזון

תקציר

הפסוק הבודד המתאר את סיפור מותה של דבורה מינקת רבקה, נכתב באמצע דיבורו של ה' אל יעקב בבית אל. רוב המפרשים תמחו מדוע שולב הסיפור דווקא כאן, ללא כל קשר לפסוקים שבסביבתו. בשעורנו ננסה לבחון כיצד שילובו של הפסוק במקומו המיוחד, נועד להבהיר שהמעבר האמיתי של יעקב אל תקופת חייו השניה בארץ כנען, חל רק לאחר מות דבורה, בעת התגלותו השניה של הקב"ה בבית אל. זאת למרות שיעקב הקדים להיכנס לארץ כנען כבר זמן רב לפני כן.

ציווי הקב"ה ליעקב למלא נדרו בבית אל

לאחר המפגש עם עשו ומעשה דינה בשכם, מצווה הקב"ה על יעקב בתחילת פרק ל"ה, לשוב לבית אל, לבנות שם מזבח, ולממש את נדרו שנדר בעת ההתגלות הראשונה בבית אל, בצאתו של יעקב מבאר שבע לחרן.

וכך אנו קוראים בתחילת פרק ל"ה,

(א) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-יַעֲקֹב קוּם עֲלֵה בֵּית-אֵל וְשֹׁב־שָׁם וַעֲשֵׂה-שָׁם מִזְבֵּחַ לַאֱלֹהֵי הַנְּרָאָה אֲלֵיךָ בְּבִרְחֹךָ מִפְּנֵי עֵשָׂו אֲחִיךָ:

בית ישראל מתכוון להתגלות הקב"ה

בעקבות הציווי מכין יעקב את העם אשר אתו למעמד. הוא מבקש להסיר את אלוהי הנכר אשר להם, ולהתכוון למעמד המיוחד על ידי הטהרות והחלפת הבגדים.¹ יעקב וביתו יוצאים לבית אל, כשמסעם מובטח על ידי חתת האלוהים הנופלת על אנשי הסביבה. בהגיעו לבית אל בונה יעקב מזבח וקורא אותו בשם 'א-ל בית אל'.

(ב) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל-בֵּיתוֹ וְאֵל כָּל-אֲשֶׁר עִמּוֹ הִטְרוּ אֶת-אֱלֹהֵי הַנֶּכֶר אֲשֶׁר בְּתַכְלֶם וְהִטְהַרוּ וְהַחֲלִיפוּ שְׂמֹלֹתֵיכֶם: (ג) וְנָקוּמָה וְנַעֲלֵה בֵּית-אֵל וְאֶעֱשֵׂה-שָׁם מִזְבֵּחַ לַאֱלֹהֵי הַנְּרָאָה אֲתִי בַיּוֹם צָרְתִי וַיְהִי עֹמְדִי בְּדַרְךָ אֲשֶׁר הִלְכֹתִי: (ד) וַיִּתְּנוּ אֶל-יַעֲקֹב אֶת כָּל-אֱלֹהֵי הַנֶּכֶר

אֲשֶׁר בְּיָדָם וְאֶת-הַנְּזָמִים אֲשֶׁר בְּאֲזְנֵיהֶם וַיִּטְמְנוּ אֹתָם יַעֲקֹב תַּחַת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר עִם-שָׂכְמָם: (ה) וַיִּסְעוּ וַיְהִי חַתָּת אֶל-לֵהִים עַל-הָעָרִים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיהֶם וְלֹא יָדָפוּ אַחֲרָיָהּ בְּגֵי יַעֲקֹב: (ו) וַיָּבֹא יַעֲקֹב לּוֹזָה אֲשֶׁר בְּאַרְצָה כְּנַעַן הוּא בֵּית-אֵל הוּא וְכָל-הָעָם אֲשֶׁר-עִמּוֹ: (ז) וַיְבִן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לְמָקוֹם אֵל-בֵּית-אֵל כִּי שָׁם נִגְלוּ אֵלָיו הָאֱלֹהִים בְּבִרְחוֹ מִפְּנֵי אֲחִיו:

התגלות ה' אל יעקב בבית אל

בניית המזבח על ידי יעקב, אינה מסיימת את הסיפור, אלא רק מכינה את הקרקע להתגלות ה' אליו, המתוארת בפסוקים ט"ו-ג. ההתגלות מסתיימת על ידי הצבת מצבה וקריאת המקום שוב בשם 'בית אל'.

(ט) וַיָּרָא אֱלֹהִים אֶל-יַעֲקֹב עוֹד בְּבֹאוֹ מִפְּדַן אָרָם וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ: (י) וַיֹּאמְרוּ לוֹ אֱלֹהִים שְׁמֶךָ יַעֲקֹב לֹא-יִקְרָא שְׁמֶךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם-יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל: (יא) וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים אֲנִי אֵל שְׂדֵי פָּרָה וְרֹבֵה גֹי וְקַהֲל גֹּיִם יִהְיֶה מִמֶּךָ וּמַלְכִים מִחֲלָצֶיךָ יֵצְאוּ: (יב) וְאֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאַבְרָהָם וְלִיִּצְחָק לְךָ אֶתְנַנֶּה וְלִזְרַעְךָ אַחֲרַיְךָ אֶתֵּן אֶת-הָאָרֶץ: (יג) וַיַּעַל מֵעֵלְיוֹ אֱלֹהִים בְּמָקוֹם אֲשֶׁר-דָּבַר אֹתוֹ: (יד) וַיֵּצֵב יַעֲקֹב מִצְבֵּה בְּמָקוֹם אֲשֶׁר-דָּבַר אֹתוֹ מִצְבַּת אֲבָן וַיִּסֶּךְ עָלֶיהָ נֹסֶךְ וַיִּצַּק עָלֶיהָ שָׁמֶן: (טו) וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶת-שֵׁם הַמָּקוֹם אֲשֶׁר דָּבַר אֹתוֹ שֵׁם אֱלֹהִים בֵּית-אֵל:

שילוב תאור מותה של דבורה

סיפור הדברים המתואר לעיל נקטע באופן מפתיע על ידי פסוק ח', המתאר את מותה ואת קבורתה של דבורה מינקת רבקה,

(ח) וַתָּמָת דְּבָרָה מִיִּנְקַת רַבְקָה וַתִּקְבֹּר וַתִּקְבֹּר מַתַּחַת לְבֵית-אֵל תַּחַת הָאֵלֹן וַיִּקְרָא שְׁמוֹ אֵלֹן בְּקוֹת: פ

שילוב הפסוק במקומו מעלה מיד שלוש שאלות,

¹ ל"ויקדש את העם וכבסו שמלתם" (שמות יט, יד). העליה לבית - אל נתנה למשפחת יעקב את מה שמעמד הר סיני נתן לבני בניו.

¹ ההכנות לקראת המעמד בבית אל, מזכירות את ההכנות למעמד הר סיני, וכבר עמד על כך הרש"ר הירש בפירושו לפסוק ב', 'והטהרו והחליפו שמלתיכם - דומה

על פי המדרש, נמנעת התורה מלהשמיע שעשו טיפל לבדו בקבורת אמו, ולכן מסופר הדבר רק ברמיזה, על ידי אֶזְכֹּר מותה של דבורה.⁴ אך גם לאחר דברים אלה, לא נמצא מענה לשאלת המיקום התמוה של הפסוק המתאר את מותה של דבורה, והשאלות שפורטו לעיל לא מצאו את פתרונן.

ננסה להציע הסבר כולל שיוכל אולי להציע פתרון לשאלת אֶזְכֹּר מותה של דבורה דווקא כאן.

ארבע התקופות שבחיי יעקב

חיי יעקב מתחלקים לארבע תקופות עקרוניות, הנבדלות זו מזו במיקומן הגיאוגרפי ובאופיין.

1. תקופת ארץ כנען הראשונה-תקופת הבחרות.
2. תקופת חרן.
3. תקופת ארץ כנען השנייה.
4. הירידה למצרים.

עיון בסיפורי יעקב מראה שבתחילתה של כל תקופה, מתגלה הקב"ה אל יעקב, מברך אותו ומבטיח לו את מה שיאפיין את התקופה הבאה. כך מתגלה הקב"ה ליעקב בצאתו מבאר שבע לחרן בתחילת פרשת ויצא. כך מתגלה הקב"ה ליעקב כאן בבית אל. וכך מתגלה הקב"ה ליעקב בבאר שבע, בירידתו למצרים בפרשת ויגש.

התקופות שבחיי יעקב לא מאופיינות רק על ידי המיקום הגיאוגרפי שלהן. התקופות מאופיינות גם, ואולי בעיקר, על ידי מעמדם ותפקידם המיוחד של יעקב ושל בני משפחתו, בכל אחת מארבע התקופות. נמצא שהמעבר מתקופה לתקופה מלווה במעבר גיאוגרפי, ובשינוי מהותי במעמדו של יעקב ובמעמדה של משפחתו.

כל אחת מארבע התקופות שבחיי יעקב, מסתיימת במאבקים ובפורענויות הפוגעות ביעקב ובבני ביתו. על רקע זה פותח הקב"ה את התקופה החדשה

⁴ הרשב"ם שונה בגישתו המקורית מהפרשנים האחרים. טענתו היא, שסיוריו של יעקב ברחבי ארץ כנען, הגדירו מחדש את השמות של המקומות בהם ביקר. שילוב מותה של דבורה כאן, נועד להסביר את קריאת השם 'אלון בכות', שניתן עתה על ידי יעקב למקום שבסמוך לבית אל. וכך כתב, (ח) 'אלון בכות - לא נכתב אלא מפני שכל המקומות שהלך יעקב בחזרתו הולך ומפרש (מדוע נקראו כך. כמו למשל, אד"י) פנואל, סוכות, א-ל א-להי ישראל, שלם עירו של שכם, לזזה, א-ל בית אל, אלון בכות, בית אל השני שאחר וירא אלהים אל יעקב עוד, בית לחם אפרת, מגדל עדר'.

1. מדוע סופרו הדברים, מהו המסר העולה מסיפור זה?

2. מדוע שולב פסוק ח' באמצע הרצף של דברי הקב"ה אל יעקב בבית אל?

3. מדוע לאחר פסוק ח' נקטעת הפרשה על ידי הפסקה גדולה של פרשה פתוחה?

שאלות אלה העסיקו כבר את רוב הפרשנים, והטיב הרמב"ן להציג את השאלה המרכזית כך, (ח) ותמת דבורה מינקת רבקה - לא ידעתי למה נכנס הפסוק הזה בין "ויקרא למקום אל בית אל", ובין "וירא א-להים אל יעקב עוד" והפסיק בענין אחר. שהיה (הסיפור כולו, אד"י) בבת אחת ובמקום אחד. כי יעקב בבואו לזזה היא בית אל, בנה מזבח וקרא למקום אל בית אל, ונראה לו הא-להים שם ויברך אותו, ולמה הושם הכתוב הזה בתוך ענין אחד:

עמדת הפרשנות הקלסית

הפרשנים הקלסיים מסתמכים ברובם על דברי המדרש, ומציגים את הרקע לאֶזְכֹּר מותה של דבורה בפרשתנו. ואלה עיקרי דבריהם:

דבורה היא המינקת שנשלחה עם רבקה שהצטרפה לראשונה אל עבד אברהם כדי להגר לארץ כנען. דבורה שרתה את רבקה בארץ כנען, ושבה במהלך השנים מארץ כנען לחרן.

לפי רש"י נשלחה דבורה על ידי רבקה לחרן, כדי לקרא ליעקב לשוב הביתה, כפי שהבטיחה לו ערב צאתו.² אחרים סברו שרבקה שלחה אותה כדי לסייע לנשות יעקב לגדל את נכדיה, את בני יעקב.³ אֶזְכֹּר מיתתה דווקא כאן, הוסבר על ידי הפרשנים כרמז למיתתה של רבקה.

על פי המדרש מתה רבקה באותה העת. בעת פטירתה נמצא עמה רק עשו בנה, מאחר ויעקב היה עדיין בחרן, ובעלה יצחק היה מרותק לביתו.

² בראשית פרק כז, (מג) ועתה בני שמע בקולי וקום ברח-לך אל-לבן אחי חרנה: (מד) וישבת עמו ימים אחדים עד אשר-תשוב חמת אחיך: (מה) עד-שוב אף-אחיך ממך וישכח את אשר-עשית לו וישלחתי וילקחתיך משם למה אשקל גם-שניכם יום אחד:

³ ראה על כך בפירוש דעת מקרא על אתר. שם מובאים גם דברי ספר היובלים, המספר על יציאת רבקה ודבורה מניקתה לקראת יעקב לבית אל. שתיהן יצאו מחברון ובאו לבית אל. שם מתה ונקברה דבורה, ורבקה שבה אל יצחק בגפה.

והנה אנלי עמך ושמרתיה בְּכָל אֲשֶׁר-תִּלְךָ וְהִשְׁבַּתְיָךְ
אֶל-הָאֲדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם-
עֲשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר-דִּבַּרְתִּי לְךָ:

לכן נוכל לסכם ולומר, שהצלתו של יעקב מעשו ומאנשי שכם, מחויבת בגין הבטחת ה' ליעקב בצאתו לחרן.

מצינו אם כן, שהמעבר מתקופה לתקופה בחיי יעקב מלווה גם במעבר גיאוגרפי. לעומת זאת כאן במעבר מהתקופה השנייה, תקופת חרן, לתקופה השלישית, תקופת ארץ כנען השנייה, אין המעבר מזוהה עם המעבר הגיאוגרפי. **התקופה השלישית של חיי יעקב בארץ כנען, מתחילה רק עם התגלותו השנייה של הקב"ה בבית אל.** כל שארע ליעקב לפני כן, משתייך לתקופת חרן, גם אם בפועל קרו הדברים כבר בארץ כנען.

כדי להדגיש שוני זה, מוסיפה התורה לתאר **ארוע מוחשי וממשי** המסמל את סוף התקופה השנייה. **ארוע זה הוא מותה של דבורה.**

דבורה היא הביטוי להתנהלותה של המשפחה בחרן, ורק עם מותה מגיעה תקופה זו לקיצה ומתחילה תקופת ארץ כנען השנייה.

כך יש להבין את שילוב סיפור מותה בפסוק ח', כסיפור המְטָרִים את התגלותו של הקב"ה. כך יש להבין גם את ההפסקה הגדולה בצורה של 'פרשה פתוחה' לאחר פסוק ח'.

מתוך כך נבין שדווקא בפסוק ט' מתחילה תקופת חייו השלישית של יעקב, עם התגלותו של הקב"ה.

בהתגלות זו מבטיח הקב"ה ליעקב שלוש ברכות שאמורות לאפיין את תקופת חייו השלישית-תקופת ארץ כנען השנייה.

1. החלפת השם.

(י) וַיֹּאמֶר-לוֹ אֱ-לֹהִים שְׁמֶךָ יַעֲקֹב לֹא-יִקְרָא שְׁמֶךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם-יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל:

2. ריבוי טבעי והמלכת מלכים.

(יא) וַיֹּאמֶר לוֹ אֱ-לֹהִים אֲנִי אֵל שְׂדֵי פְּרָה וּרְבֵה גוֹי וְקָהַל גוֹיִם יִהְיֶה מִמֶּךָ וּמִלְכִים מִחֲלָצֶיךָ יֵצְאוּ:

בדרך מלחמה, לברוח ולהינצל. וכבר ראו רבותינו הרמז הזה מן הפרשה הזאת כאשר אזכיר על ההכנות של יעקב למפגש עם עשו בתחילת פרשתנו.⁵

⁶ כך יובן היטב מדוע לאחר ההתגלות, גם כאן וגם בירידה למצריים, טורחת התורה למנות את מספרם של בני משפחת יעקב.

בדברי עידוד, הבטחה ונחמה. (פירוט התקופות בטבלה המסכמת שבסוף המאמר).

מעשה אבות סימן לבנים

חיי יעקב הם הסמל והדוגמא לחיי עם ישראל לדורותיו, בבחינת מעשה אבות סימן לבנים. לכן יש חשיבות להצגת ארבע התקופות ולהגדרתם המדויקת. לימוד חיי יעקב ומשפחתו בכל תקופה, עשויים להנחות את חיי העם בדורות הבאים.⁵

המעבר לחרן מסמל את תחילת ביסוסו של יעקב כאיש משפחה וכבעל נכסים. סיומה של תקופה זו מאופיין על ידי הפגישה עם עשו, המאבק עם המלאך ופרשת דינה ואנשי שכם.

תקופת ארץ כנען השנייה, מאופיינת על ידי גיבוש המשפחה על תריסר שבטיה, והיא מסתיימת עם סיפורו הקשה של יוסף.

המעבר למצריים בתחילת תקופתו הרביעית של יעקב, מגבש את המשפחה המתרחבת עם שבעים יורדי מצריים. אלה עתידים להפוך במצרים לעם, ולסיים בכך את פורענותו של יוסף.⁶

המעבר מתקופת חרן לתקופת ארץ כנען

המעבר מהתקופה השנייה, **תקופת חרן**, לתקופה השלישית, **תקופת ארץ כנען השנייה**, לא מתחיל עם הגעתו הפיסיית של יעקב למעבר נחל היבוק, למרות ששם הוא אכן נכנס לארץ כנען.

מסתבר שהקב"ה מתגלה אל יעקב ו'פותח' את תקופת ארץ כנען, רק כאן בבית אל.

בכך רוצה הכתוב להודיענו שהמאבקים שחווה יעקב עם עשו ועם אנשי שכם לאחר בואו אל הארץ, מתווספים למאבקי עם לבן חמיו בחרן. כל אלה מבטאים ביחד את הפורענות שמסיימת את תקופת חרן, ובכך משתייכים הם לתקופת חייו השנייה, הלא היא תקופת הגלות בחרן.

שיוכם של מאבקים אלה לתקופת חרן, משתמעת גם מתוך הקריאה של ברכת ה' אליו בצאתו לחרן. שהרי הקב"ה מבטיח שלא יעזבנו. וכך מצינו שם, (בראשית כח, טו),

⁵ הרמב"ן הוא ללא ספק הבולט מבין הפרשנים, המנסה להציג את הלקח לעתיד שאותו עלינו ללמוד מסיפורי האבות. ראה לדוגמא את דבריו בתחילת פרשתנו. (בראשית לב ד) 'ויש בה עוד רמז לדורות כי כל אשר אירע לאבינו עם עשו אחיו יארע לנו תמיד עם בני עשו, וראוי לנו לאחז בדרכו של צדיק שנזמין עצמנו לשלושת הדברים שהזמין הוא את עצמו, לתפילה ולדורון ולהצלה

והדיוק השני מצוי בפסוק ט' שהוא הפסוק שאחרי תאור מותה של דבורה. כאן מתגלה ה' ליעקב **בבואו מפדן**, לומר לך שלמרות שכבר הסתובב בארץ מאז פגישתו עם עשו ועם שרו, רק עתה נחשב הוא כמי ששב מפדן ארם.

(ט) **וַיֵּלֶךְ אֶלְיָהוּ אֶל־יַעֲקֹב עוֹד בְּבֹאוֹ מִפְּדֵן אֲרָם וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ:**

כאן מתחילה א"כ תקופת ארץ כנען השניה עם לידת בנימין, עם ו'יהיו בני יעקב שנים עשר', ועם הפגישה המחודשת עם יצחק, המתוארת בסוף הפרק.

(כז) **וַיֵּבֶא יַעֲקֹב אֶל־יִצְחָק אָבִיו מִמְּקַר קְרִית הָאֲרָבָע הוּא חֲבֵרוֹן אֲשֶׁר־גֵּר־שָׁם אַבְרָהָם וַיִּצְחָק:**

3. ירושת הארץ.

(יב) **וְאֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאַבְרָהָם וְלִיִּצְחָק לָךְ אֶתְנַנֶּה וְלִזְרַעְךָ אֲחִירֶיךָ אֶתֵּן אֶת־הָאָרֶץ:**

ואולי מצינו ראייה נוספת לדברנו, ראייה העולה מעיון מדוקדק בפסוקים ה'עוטפים' את סיפור מותה של דבורה בפרק ל"ה פסוק ח'.

בפסוק ז' אנו מנמקים את הקמת המזבח במקום זה דווקא, בגלל ההתגלות שהיתה ליעקב בברחו לחרן. מצינו כאן סגירת מעגל בין בית אל של חלום יעקב בתחילת התקופה השניה תקופת חרן, לבית אל בתום תקופת חרן.

(ז) **וַיְבֹן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לְמָקוֹם אֶל־בֵּית־אֵל כִּי שָׁם נִגְלוּ אֵלָיו הַאֱלֹהִים בְּבְרִחוֹ מִפְּנֵי אַחִיו:**

סיכום ארבע התקופות שבחיי יעקב

התקופה	מקרא	נושא	התגלות	ארועים	פורענות	מנין
כנען א'	כה, יט-כח, ט	יעקב ועשו	לרבקה-שני גויים בבטנך.	מכירת הבכורה. גניבת הברכות.	בריחה לחרן.	
חרן	כח, י-לה, ח	הקמת המשפחה והשיבה לארץ	חלום יעקב בבית אל-הבטחת הזרע והארץ. ושמרתך בכל אשר תלך.	נישואים והקמת משפחה. צבירת הון עצמי. השיבה לארץ. הסרת אלוהי הנכר.	מאבק עם לבן. מאבק עם שרו של עשו. מפגש עם עשו. מעשה דינה בשכם.	
כנען ב'	לה, ט-מה, כח	מאבקים משפחתיים	התגלות שניה בבית אל-מיעקב לישראל. התפתחות לקהל גויים. הבטחת הארץ.	סיפורי יוסף. היפרדות עשו וצאצאיו. יהודה ותמר.	מכירת יוסף וצרת בנימין.	לה, כג ויהיו בני יעקב שנים עשר
מצרים	מו, א-נ, כו	ממשפחה לעם	התגלות בבאר שבע-לגוי גדול אשימך שם.	מות יעקב ובניו. הכללת אפרים ומנשה בי"ב השבטים.		מו, ח ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה